

Вплив українсько-лужицьких взаємин у 50-60 роки XIX століття на національно-культурне відродження.

Реконструкція одного, можливо не головного чинника слов'янського національного руху (мається на увазі український вплив на формування етнічної свідомості лужичан) дозволяє глибше зрозуміти ту необхідність, яка спонукала малі регіональні народи розвинути на стадії відродження етнослов'янський синкретизм, який набрав особливого змісту під час становлення національної культури, але не в розумінні її рафінованого значення - література, театр, мистецтво, а в значенні політичного та ідеологічного додатку до національного руху. Культурно-національний рух лужичан к середині XIX ст. вийшов за рамки власних етнічних кордонів. Народ, його історія, культура, сучасність стають відомими не тільки науковій, громадській, але і політичній Європейській спільноті. Подальша динаміка боротьби серболужичан за розширення свого правового поля у рамках існуючого німецького оточення, яке проводило політику ізоляціонізму слов'янського національного руху не могло відбуватися без зовнішніх чинників, а точніше без духовного обміну між спорідненими народами. Надавати лужицько-українським зв'язкам характеру каталізатору національного руху самого малочисельного слов'янського народу буде безумовною натяжкою, але ті незначні відомості, що дошли до нас, свідчать про становлення контактів між народами, а це розширювало світогляд національних лідерів, створювало картину загальності слов'янського руху. Зовнішні слов'янські чинники, надали боротьбі лужичан не тільки культурно-національного змісту, але і підкреслили, що етнічне відродження це не локальне, або ареально-регіональне явище, а процес який генетично пов'язаний з загальністю подібних явищ для різних народів.

Актуальним дане дослідження є тому, що етновідроджувальні процеси XIX століття проходили у самого малого слов'янського народу сербів на широкому історичному тлі пробудження народів Європи, революційного піднесення, національного відродження і державотворення в Німеччині. Метою дослідження є

висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки культурно-національного розвитку і цілісного процесу національного відродження слов'ян у 1815-1870 рр.. Об'єктом вивчення є вплив українсько-лужицьких взаємин у 50-60 роки XIX століття на національно-культурне відродження. Предметом наукового аналізу в даному дослідженні є вплив міжслов'янських зв'язків на етноконсолідацію та розвиток співробітництва з іншими слов'янськими народами. Метою дослідження є висвітлення закономірностей і специфіки культурно-національного відродження слов'ян.

Специфікою вітчизняної і зарубіжної історіографії з досліджуваної теми є її тісне переплетіння із джерелами. Це означає, особливо стосовно робіт лужицьких, німецьких, російських, українських, чеських, польських та інших дослідників-славистів XIX ст., що крім науково-аналітичного характеру вони нерідко мають форму документальних свідчень безпосередніх очевидців культурно-національного підйому лужичан того часу. Такий джерельно-історіографічний характер мають насамперед подорожні спостереження-записки і щоденники російських вчених [1]. За традицією, своєрідний "польовий" матеріал з Лужиці наводиться і в роботах московської сорабістичної школи другої половини XX ст. - початку III тисячоліття [2]. Можливо, тому російська історіографія з питань національного відродження сербів-лужичан є значно багатшою, ніж скромні здобутки української історичної школи на терені вивчення минулого лужицької етноспільноти.

Але у той же час, сучасна російська сорабістика не здатна вийти за традиційні рамки своєрідного неослов'янофільства, українська історико-народознавча школа досліджує еволюцію сербів-лужичан у ширшому контексті пробудження слов'янства впродовж XIX ст. Беззаперечним досягненням нинішньої української сорабістики, особливо її львівської школи, є, по-перше, ґрунтовні студії з історії мови і літератури та й загалом культури серболужицької етноспільноти, по-друге, інтенсивне вивчення лужицько-українських і у цілому лужицько-слов'янських зв'язків і взаємовпливів у XIX ст., і, по-третє, підтримка до теперішнього часу плідних контактів із науковим центрами та вченими Німеччини, Росії, Білорусі, Чехії, Польщі та інших країн, які спеціалізуються на вивченні сорабістичної

проблематики. Тому цілком не випадковим є регулярне проведення з 80-х років ХХ ст. саме в Україні на базі Львівського національного університету міжнародних сорабістичних семінарів. Це засвідчує високий авторитет української і, зокрема, львівської школи сорабістики та перетворення її у визнаний в Європі центр дослідження культури й історії сербів-лужичан. Впродовж останніх років саме львівськими вченими зроблено плідні кроки для збагачення джерельної й історіографічної бази української сорабістики. Зокрема, у 2001 р. вийшов друком унікальний каталог “Сербська Лужиця у Львові”, з описом понад 1000 серболужицьких книг і видань, які зберігаються зараз в основних бібліотечних і приватних книжкових колекціях Львова [3]. Логічним продовженням такої історіографічної та джерелознавчої роботи могла б бути загальноукраїнська систематизація матеріалів з серболужицької історії та українсько-лужицьких зв’язків.

Необхідно зазначити, що у зазначений хронологічний час в українсько-лужицьких відносинах та взаємовпливах домінував культурний аспект, по причині відсутності, як у перших, так і других власної державності. При цьому культурний аспект не виходив за рамки літературного або гуманітарного обміну. Для обох народів, які знаходилися у рамках правового обмеження, культура інших споріднених народів була духовним додатком, особливо це було важливим для малочисельних та майже повністю замкнутих в іноетнічному ареалі лужичан. І в минулому, і під час боротьби за розширення своїх прав, лужичани не могли використовувати для рішення своїх завдань такі ефективні важелі, як легально діючий національний становий інститут або установа. Тому певну матеріальну та духовну допомогу для активізації процесів відродження у сербів-лужичан привносили їх контакти з науковими та громадськими діячами Росії та України. На ці часи припали значні соціально-політичні переміни, які розвинули рамки старої ареальної культури. Головною рисою періоду стало подолання регіональної замкнутості, що обумовило розширення міжнародного спілкування та встановлення стійкого діалогу між науковими та культурними діячами різних народів.

Хоча українсько-лужицькі зв'язки XIX ст. носять скоріше епізодичний характер, а динаміка відносин напряду залежала від політичних факторів того часу, все одно не можливо не відзначити, що з усвідомленням слов'янської спільноти інтенсивність зв'язків помітно зростала, що не могло не додавати певної підтримки національному руху лужицьких сербів 50-60-х р. XIX ст. Цьому сприяла також актуалізація ідеї словенської єдності, яка була у той час привабливою для всіх слов'ян. Для лужицького, як і українського народу важливим чинником взаємин була романтизація ідеї слов'янства, а точніше її загальна привабливість та етнічна органічність. У XIX ст. ідея не тільки почала активно знаходити своїх прибічників, але й і набрала реального змісту у вигляді реалізації теорії національного відродження, що призвело до активізації національного руху. В умовах відсутності власної державності національний ідеалізм був не тільки ідеологією етнокультурного збереження, як у лужичан, а також була важливим чинником руху українського народу за своє національне визволення. На Україні, яка в ті часи являла собою розподілену між двома монархічними імперіями територію, серболужичани існували з однієї сторони, як приклад пагубної асимілюючої політики, а з іншої, як народ, що демонстрував етнічну стійкість.

На Західній Україні відомості про серболужичан носили характер окремих згадок, на що вказує майже повна відсутність спеціальних праць або хоча б солідних публіцистичних нарисів, присвячених самому малому слов'янському народу. Це пояснюється, насамперед, не популярністю у Габсбургській монархії тих наукових тем, де б зайвий раз порушувалися проблемні питання з історії та сучасності слов'ян, останні як відомо були магістральним питанням у внутрішній національній політиці Австрії. На теренах Російської імперії українсько-лужицькі культурні та наукові взаємини мали певну своєрідність, якщо їх порівнювати з західноукраїнськими зв'язками. Так, Австро-Угорщина, німецькомовна та відповідно до цього культурно спрямована монархія, проводила національну політику, яка була би "мінімумом, необхідним для контролю...над їх володіннями"[4,с.26], то Росія, виступала в якості слов'янської імперії та ставила перед собою завдання розширяти сфери свого впливу не тільки культурологічним

шляхом, а і поступовим втягуванням слов'янства в ідею загального етнічного інтересу і тим самим експортувати свій політичний вплив за межі державного кордону. І тут не зайвим буде згадати ті архівні документи, які містять численні дані про фінансування царським урядом Росії наукових проєктів лужичан, грошової допомоги лідерам руху та будівництва національного центру [5].

Існуючий на сьогодні в науковому обігу матеріал дозволяє класифікувати серболужицькі взаємини, насамперед, з точки зору їх впливу на національний рух лужичан. До першої групи джерел, що сприяли зростанню національної свідомості, її активізації необхідно віднести матеріал, що надходив у Лужицю у публікаціях, які містилися на сторінках німецької або російськомовної преси. По-друге, певна кількість науковців, публіцистів, активно цікавилися слов'янством, в тому числі і лужицьким. Пізніше вони використовували відомості про залишки колись багаточисельних полабських слов'ян у своїх наукових працях, які з часом потрапляли до Лужиці. Згадане джерело було доступним лише невеликій кількості серболужицьких науковців та високоосвічених діячів національного руху, але його практичне існування в апріорі сприяло відродженню етносу. До третьої групи джерел, що підтримували національний рух, ми віднесемо ті відомості про слов'янство, які серболужичани черпали з власних національних періодичних та наукових видань. Сюди необхідно віднести також матеріал, що потрапив в серболужицьке середовище завдяки старанням національних будителів та студентів-лужичан, які після повернення на батьківщину пропагували власну культуру, слов'янську та українську літературу і тим самим сприяли зростанню національно-патріотичного настрою. Четверта група духовних джерел активізації національно-культурного руху включає безпосередні наукові і культурні стосунки та зв'язки, які в часи слов'янського відродження були особливо плідними. Особисті контакти славістів мають виключне значення в справі становлення національної науки, патріотичної свідомості у самого малочисельного слов'янського народу і являють собою вищий прояв міжслов'янських взаємин.

Певну роль з-поміж зовнішніх чинників, що сприяли відродженню національної культури лужицького народу відіграли вчені Російської імперії, які

були вихідцями з України, отримали освіту, а інколи і працювали у навчальних закладах, розташованих на її території. Можна сказати, що особлива атмосфера народної української культури, духовне розмаїття та широка багатоетнічна національна палітра сприяли формуванню у вихідців з українських земель терпимості та поваги до інших культур. Пізніше, ставши відомими вченими та літераторами, вони виявили зацікавленість до культури різних слов'янських народів, в тому числі і до лужицьких сербів, спілкувалися з її громадськими діячами, надавали підтримку їх національним прагненням. І можливо не випадково, що пріоритет у наданні сорабістиці справжнього наукового змісту належить випускнику Харківського університету вченому-гуманісту І.І.Срезневському. Впродовж усієї своєї наукової діяльності видатний славіст нагромаджував фактичний матеріал по сорабістиці [6]. В результаті він від діахронічної концепції історії народності (розглядання минулого етносу в межах жорсткого німецького культурно-політичного оточення) перейшов до синхронічної історії лужичан, де теорія лужицької національності розглядається в межах загальнослов'янського та загальноєвропейського розвитку. Йому належить обґрунтування теорії єдності верхніх та нижніх сербів-лужичан. Він доводить, що вони утворюють єдину національність, починаючи з географічного типу земель та закінчуючи єдністю культури, моральних та релігійних цінностей. Закінчивши університет він у складі найкращих студентів був направлений Міністерством народної освіти в “наукове відрядження” з метою поглибленого вивчення історії та культури європейських народів і, насамперед, слов'янських. Протягом вересня-жовтня 1840 р. І.І.Срезневський знайомиться з Верхньою та Нижньою Лужицею, де встигає під керівництвом народного просвітителя Я.А.Смолера вивчити верхньолужицьку мову, працювати над етнологічним словником мови, ознайомитись з місцевими рукописами та археологічними пам'ятками. Матеріал зібраний вченим довгий час залишався енциклопедичним, особливо в області мови та літератури. Під час перебування І.І.Срезневського в Лужиці його оточували такі відомі лідери серболужицького відродження, як Я.А.Смолер та поет, збирач лужицьких пісень А.Зейлер, майбутній сорабіст багато спілкується з населенням регіону, розповідає

селянам про інших слов'ян. Завдяки їх допомозі була зроблена велика наукова праця із збору та систематизації матеріалу. І.І.Срезневському належить пріоритет в області вивчення пам'яток з історії лужичан. Вчений розглядає та описує залишки старого слов'янського міста, окремих архітектурних пам'яток, класифікує їх як стародавні слов'янські поселення. Пізніше у своєму листі до М.О.Максимовича, І.І.Срезневський писав: “Був час, коли я писав ... із сходу на захід, тепер пишу із заходу на схід, я у Празі... побував перед приїздом у... Ризі, Кенігсберзі, Берліні, Віттенберзі, Лейпцигу і Дрездені...багато спостерігав за слов'янством” [7]. Пізніше, вже ставши відомим славістом, академіком І.І.Срезневський постійно консультує Російський імператорський двір по проблемам серболужицького народу та його культурного і національного руху, наприклад, як це було у випадку з рекомендацією прийняти Олександром II в дар словник відомого лужицького національного патріота К.Пфуля [8]. І.І.Срезневський першим ознайомив Росію з деякими аспектами історії та культури лужицьких сербів. “Роботи І. Срезневського з історії серболужицької літератури, - як пишуть українські вчені В.О. Моторний та К.К. Трофимович, - відіграли значну роль в розвитку лужицької історії, здійснили вплив на формування поглядів діячів лужицького національного відродження” [9,с.72]. Вчений до кінця свого життя залишався відданим другом сербів, пропагандистом їх історії та культури. Ця тема достатньо висвітлена, як в українській, так і зарубіжній історіографії [10].

Особисті контакти з Лужицею мав випускник Полтавської духовної семінарії О.М.Бодянській (1803-1877), який набув вищу освіту у Московському університеті. У травні-червні 1842 р. О.М.Бодянський відвідав Верхню і Нижню Лужицю. Гостюючи у Я.А. Смолера та його рідних, він вдосконалював навички лужицького будителя у російській мові, спілкувався з селянами [11]. Пізніше він підтримував постійні контакти із провідними діячами лужицького національного відродження, листувався із ними. Обмінювався думками по проблемам славістики [12]. Хоча більшість листів О.М.Бодянського до лужицько-сербських лідерів не збереглася, листи Я.А.Смолера до цього вченого із Росії були майже повністю опубліковані в 1970 р. та 1973 р. Я.Чижом в журналі “Letopis” [13]. В сорабістиці практично немає

праць вченого по серболужицькій тематиці. Однак, аналіз листування вченого, спогади про нього сучасників та його учнів, випускників Московського університету – П.Д.Шестакова (1826-1889), Є.П.Новикова (1826-1903) [14] дозволяють стверджувати, що дослідник на протязі усієї своєї наукової діяльності не тільки включав в свої лекційні заняття лужицьку тематику, але й активно цікавився працями діячів серболужицького національного відродження [15], обмінювався поглядами та думками, дискутував по проблемам сорабістики з іншими вченими, наприклад, чехом П.Й. Шафариком [16]. О.М.Бодяньський - противник спрощеного трактування слов'янофілами процесу асиміляції лужичан, які зводили його інколи лише до загарбання та поневолення національності. По-своєму вчений розглядає історико-культурний процес національного відродження. Для нього це не низка випадковостей, а певні закономірності, пов'язані із загальнослов'янським культурним, політичним та економічним відродженням.

Поміж науковців з українських земель, що напередодні революції 1848 р. здійснили подорож у Європу та по слов'янським землям були випускники юридичного факультету Київського університету М.І.Пільнякевич та П.Л.Тутковський [17], про що вони залишили спогади. Крім того, до згаданих вчених, які безпосередньо займалися слов'янством, спостерігали за суспільно-політичними та культурними процесами, що відбувалися у цих народів в другій половині ХІХ ст. необхідно віднести В.Я.Яроцького (1824-1897). Він після закінчення філологічного факультету при педагогічному інституті Санкт-Петербурга, був призначений на посаду ад'юнкта кафедри історії та літератури слов'янських мов при Київському університеті і там фактично пропрацював майже все своє життя. У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві нами виявлено у фонді “Управління попечителя Київського учбового округу” справу про відрядження В.Я.Яроцького у жовтні 1861 р. на півтора року у слов'янські землі. Мета його перебування в Пруссії, згідно з документом - ознайомлення із лужицькою мовою та літературою [18]. Мусимо відзначити, що контакти київського науковця з лужичанами носили скоріше епізодичний характер, але навіть такі незначні взаємини розширили уяву зникаючого народу про

слов'янській світ, що безумовно сприяло само ідентифікації та справляло позитивне враження на культурно-національний рух етносу.

Інший історик Ф.Я.Фортінський після закінчення університету у Санкт-Петербурзі був обраний доцентом кафедри загальної історії при Київському університеті. Рішенням наукової ради він був: “направлений для ознайомлення з постановкою викладання історії” у європейських навчальних закладах [19]. Під час наукової мандрівки Ф.Я.Фортінський зібрав матеріал по історії раннього середньовіччя та на його основі захистив магістерську дисертацію на тему “Тітмар Мерзенбургський і його хроніка” [20]. У дослідженні певне місце відведено хроніці подій військово-політичної експансії німецького рицарства на Схід та на полабське слов'янство. Не дивлячись на слов'янофільський зміст праці, вона не могла залишитися поза увагою у серболужицьких патріотів, які активно відслідковували різноманітний славістичний матеріал та дискутували на зборах наукових товариств по проблемним питання минулого та сучасності зникаючого етносу Німеччини.

Але більш ґрунтовно про українсько-лужицькій діалог 50-60-х рр. ХІХ ст. ми можемо дізнатися з праць відомого українського історика Д.Дорошенко, який довгий час проживав та працював у Німеччини. У книзі “Слов'янський світ”, що вийшла з друку у 1922 р. у Берліні, він, як справжній патріот батьківщини, присвятив певну частину дослідження українсько-німецьким науковим і культурним зв'язкам. З його праці стає відомим, що у німецькій науковій та публіцистичній періодиці друкувалися відомості про українську культуру, а особливу зацікавленість у читача викликала народна пісенна лірика. Так, у 1848 р. у м. Галле вийшла збірка “Слов'янських народних пісень” Й.Вонціга, яка також вміщала пісні українського народу. В 1848 р. у столиці Саксонії Лейпцигу світ побачила поетична збірка С.Вальдбріля “Польські та малоруські народні наспіви”. Збірник вміщав переклади німецькою мовою українських та польських пісень. Пізніше, у 1852 р. Т.Якоб Роінсон видає майже один з найперших посібників по слов'янській літературі під назвою “Оглядний посібник історії слов'янських мов і літератури, нариси їхньої народної поезії.” Книга містила достатньо широкий матеріал, присвячений творчості українського народу. Якщо вважати, що серболужицькі національні будителі являли

собою освічену інтелігенцію, що набувала практичного наукового досвіду у німецькомовному середовищі, то можна зробити закономірний висновок про те, що українська літературна, а поперед усього народна фольклорна тематика проникала в культурне життя серболужицян через німецькомовні публікації. Крім того можливим каналом надходження знань про Україну в Лужицьку область Німеччини було серболужицьке студентство, що знаходилося на студіях у духовних та світських навчальних закладах сусідніх Чехії та Польщі. Відомо, що лужицька інтелігенція, мається на увазі та її частина, що була патріотично налаштована, приймала участь у національно-культурних об'єднаннях, таких як “Літературно-слов'янське товариство”, Лужицьке національно-культурне об'єднання “Сербовка”, “Слов'янська Ліпа”. Ці національні об'єднання розташовувалися у Празі, а в них активно поряд з кращими представниками самого малочисельного слов'янства співпрацювали Ф.Челаковський, В.Ганка, Л.Штур, П.Шафарік та багато інших відомих громадських діячів. Наприклад, Я.А.Смолер отримав освіту в університеті Вроцлав, де слухав лекції впевненого демократа, прихильника слов'янської взаємності Я.Е.Пуркіне, а Я.П.Йордан навчався в Празі у В.Ганки. Безумовно, що в виступах згаданих чеських і словацьких вчених та літераторів наголошувалося про складну долю багатомільйонного слов'янства, в тому ж числі і українців, розглядалася їх історія, література, фольклор. Пізніше здобуті знання через печатні джерела або з виступів у школах, у суспільних та церковних громадах потрапляли до серболужицького середовища.

Певне відношення до серболужицького відродження мав В.І.Григоровіч, який народився в 1815 р. у м. Балта Подільської губернії. Отримавши середню освіту у пансіоні базиліканського ордену, що розташовувався в Умані, він у п'ятнадцять років поступає до Харківського університету. Після його закінчення, майбутній славіст представляє в 1841 р. до захисту магістерську дисертацію під назвою “Опыт викладення літератури словен в її головних епохах”. Праця складалася з огляду усіх слов'янських літератур, в тому числі і лужицької. Про національну меншину Німеччини автор писав як про “народ без літератури, ... який до Реформації мовчав, тому що політичне безсилля відняло у нього всіляку можливість розвивати навіть

мізерну писемність” [21,с.45]. У 1865 р. В.І.Григорович був призначений професором Новоросійського університету у Одесі. Наприкінці 40- х років ХІХ ст. В.І.Григорович був командирований за кордон для поглибленого вивчення словенської історії та літератури. Повертаючись до батьківщини науковець робить зупинку у Лейпцигу, де безпосередньо знайомиться з Я.П.Йорданом і Л.Гауптом.

Національна самобутність лужицьких сербів була предметом уваги двох українських славістів О.О.Котляревського та М.П.Драгоманова. Треба зазначити, що до культурно-національного життя меншини згадані науковці відносилися не лише з позицій наукового інтересу, але й тому, що такий підхід домінував у сорабістиці ХІХ ст., він додавав до свідомості зникаючого народу риси громадянської і національної активності. Наприклад О.О.Котляревський, громадські переконання якого відрізнялися демократизмом, вважав за потрібне принципово висловитися про німецьку офіційну науку, яка оцінювала лужичан і інші слов'янські народи скоріше: “як нижчу расу, яка приречена бути вічними рабами їхніми та носіями їхньої культури” [22,с.1].

Особливе місце у національно-культурних взаєминах з Лужицею посів М.П.Драгоманов. Для нього тема патріотизму, федералізму та демократії були близькими, насамперед, з причини схожості історичної долі. Серболужицькому і українському народам упродовж багатьох століть приходилося боротися не тільки за територіальну єдність, а також за національні права і етнічну ідентичність. До того треба додати, що до стосунків з лужичанами М.П.Драгоманов привносив притаманне для нього відчуття поваги, толерантності до слов'янської культури, історії та національної гідності і критично оцінював асимілюючу політику офіційного Берліна і Відня. Наприклад, у своєму листі до О.М.Піпіна науковець висловлює занепокоєння з приводу занадто різкого озвучування ним проблеми взаємодії слов'ян та німців, що може зашкодити виданню праці: “Так, як стаття моя має у деякій мірі слов'янофільський вигляд та антинімецьких дух (який від річного перебування у Німеччині не зменшився у мене), то я трохи сумніваюся, що Ст-ч надрукує її” [23]. Не буде значним перебільшенням, що своє відношення до проблеми германської духовної експансії він виказував під час особистого

спілкування з діячами серболужицького національного руху. Його безпосередній контакт з провідними діячами слов'янської меншини припав на часи, коли у Німеччині фактично завершався процес об'єднання у єдину державу. Перебуваючи за кордоном М.П.Драгоманов своїм обов'язком вважав відвідати Лужицю, про що він згадує у своїх “Австро-руських споминах”: “... Я встиг побувати в Лужицькому Будишині, познайомитись з почесними Смолером і Горніком і підновити свої слов'янські симпатії”[24,с.138].

Середина ХІХ ст. у національному та культурному житті Галичини тісно пов'язана з діяльністю Я.Ф.Головацького (1814-1888), який на протязі багатьох років підтримував не тільки наукові, але й тісні ділові стосунки з діячами серболужицького національно-культурного руху. Слід зазначити, що Я.Ф.Головацький був також одним із активних учасників з'їзду “Головної Руської Ради”, який відбувся у жовтні 1848 р. На ньому була утворена “Галицько-Руська Матиця” на зразок подібних “Матиць”, що вже існували у Пешті, Празі, Загребі, Баутцені. Тому не стало випадковістю, що між духовно спорідненими, етнічно близькими національними товариствами і їх лідерами встановилися плідні взаємини. Не буде зайвим нагадати, що активним серболужицьким національним патріотом та суспільним діячем Я.П.Йорданом був підписаний заклик В.Ганкі “До слов'янських братів”, який надійшов до українських земель [25], що входили до складу Російської імперії. Таким чином, на окремих відрізках історії україно-лужицькі контакти набували характеру не тільки підтримки взаємних культурних прагнень, але також набували політичного забарвлення.

Я.Ф.Головацький у 1849 р. став першим проф. кафедри руської філології у Львівському університеті, був активним діячем культурного та наукового життя Галичини. Він як науковець був добре обізнаний з проблемами національного відродження слов'янських народів і в тому ж числі сербів-лужичан. Суть листів Я.А.Смолера до Я.Ф.Головацького зводиться в основному до повідомлень про надходження нових книг з Росії до Лужиці і їх відправлення у Львів та Вільно. Справа в тому, що ще у 1851 р. Я.А.Смолер відкрив книжкову лавку в Будишині, яка поступово виросла у книготорговельне підприємство “Смолер і Пьєх”. Лужицький

будитель встановив постійні зв'язки із російськими книговидавцями, насамперед, петербурзьким - Я.І.Ісаковим. І, як свідчать чотири листи Я.А.Смолера до Я.Ф.Головацького, саме через Будишин нові російські видання потрапляли до австро-угорських і польських земель. Так, 22 липня 1867 р. Я.А.Смолер повідомляє, що до Будишину надійшли книги від Я.Ісакова, а з-поміж них - два ящики без імені отримувача. Він запитує, чи не направити ці книги до Львова [26]. Я.Ф.Головацький доручив відкрити ящики і у другому листі від 8-20 серпня 1867 р. Я.А.Смолер підтверджує, що дані книги призначені саме львів'янам [27]. А в листі від 27 лютого 1868 р. він вказував Я.Ф.Головацькому, що: "Книги, надіслані на Ваше ім'я, в Австрії ніхто не хотів прийняти, рахуючи, що з цього будуть неприємності для Вас і для інших" [28]. Відомо, що Я.Ф.Головацький був у немилості у австрійської влади вже після видання "Русалки Дністрової" (1837 р.) і, тим більше після того, коли львівський професор, як пише екзильний дослідник Мирослав Семчишин: "...під кінець свого життя підпав під вплив шовіністичних поглядів російського історика Погодіна і перейшов у табір москвофілів"[29,с.254]. У 1868 р. (згідно з іншими даними - у 1867 р.) Я.Ф.Головацький взагалі переїхав на постійне місце проживання в Російську імперію [30,с.101].

Тому, враховуючи австро-угорську ідейну налаштованість Я.Ф.Головацького, книги з Росії до Львова краще було надсилати через Будишин (потім - через Будишин-Вільно), у цьому випадку можливість одержувача тобто Я.Ф.Головацького, отримати своє книжкове замовлення значно зростала. Листи Я.А.Смолера до Я.Ф.Головацького з фондів ЦДІАУ м. Львів, однак, мають швидше комерційно-діловий, а не науковий, культурно-просвітницький чи особистий характер. У них майже нічого не говориться щодо загальнослов'янських питань і, зазвичай, повідомляється лише про відправлення чергової партії книг і пов'язані з цим грошові проблеми. Я.А.Смолер не забуває при цьому завжди нагадати про необхідність сплати львів'янами фірмі "Смолер і Пьех" посередницьких комісійних відсотків. Не заперечуємо, що дане листування лужицького і галицького будителів та її зміст є свідченням існування певних, досить тісних культурних контактів 60-х років ХІХ ст. між Україною та Лужицею, але вона засвідчує про співпрацю в

основному у царині розповсюдження російських книг, а не ідейно-культурні українсько-серболужицькі взаємовпливи. Тому дещо перебільшеною видається така оцінка В.А.Моторним про те, що: “Певну роль в ознайомленні українців з культурним життям Сербської Лужиці відіграли зв’язки Я. Головацького з визначним науковим та культурним діячем Я.А.Смолером, книгообмін, який вони започаткували...”[31].

Симптоматично, що у даному контексті будь-які зв’язки впродовж ХІХ ст. серболужичан із Росією та Україною тлумачаться, на нашу думку, однобічно - тільки як беззаперечний прояв цілеспрямованої і безкорисливої допомоги свідомих і прослов’янсько налаштованих російських і українських діячів культурно “підростаючим” лужичанам. Таким чином формується хибний стереотип стосовно лужичан, як тільки “прохачів” і “отримувачів” (реціпієнтів), як матеріальної, політичної та іншої допомоги, так і культурних міжслов’янських впливів ХІХ ст. Нагадаємо, і це підтверджують документи, в т.ч. неопубліковані, що серби-лужичани, незважаючи майже на тисячолітнє підпорядкування Німеччині до ХІХ ст. й інтенсивну германізацію, самі зберегли етноспецифіку і внутрішній потенціал до культурно-національного розвитку і відродження. І перші кроки, наприклад, з формування літературної мови - верхньо- і нижньолужицької і писемності вони зробили майже самостійно, тим більше без значного російського чи українського впливу, що засвідчують перші лужицькі писемні документи, зокрема, рукописи та видання церковних книг, які зберігаються у фондах бібліотеки і архіву Сербського інституту, де зараз є, наприклад, перша нижньолужицька книга Албіна Моллера з 1574 р. чи лужицькосербський переклад Старого Завіту з 1728 р.[32]. А сам процес культурно-національного відродження ХІХ ст. відбувався в роки тільки початкового налагодження контактів між діячами серболужицького відродження та представниками російської і української інтелігенції.

Зусиллями, насамперед, сучасних російсько-українських істориків, як і їх попередників-славістів з ХІХ ст., сформовано концепцію про виключну роль Росії у збереженні національної ідентичності лужичан та “шкідливості” впливу на них Заходу в цілому і Німеччини зокрема [33]. Елементарна логіка дозволяє заперечити

такі твердження тому, що лужицька слов'янська етноспільнота навряд чи займала значиме місце в зовнішній політиці Російської імперії до і після наполеонівських воєн, і навіть, у наступні десятиліття - в період утвердження російського імперського панславізму. Принаймні, ніяких офіційних документів щодо цього ні нами, ні попередніми дослідниками не знайдено. А пряма екстраполяція германізації, тобто німецької асиміляційної політики на національно-відроджувальні процеси в середовищі лужицьких сербів першої половини XIX ст. науково некоректна, тому що, по-перше, не відповідає тогочасній дійсності - "пробудженню" етноспільноти та отриманню нею з боку офіційних властей, насамперед, Саксонії певних законодавчих гарантій підтримки і збереження національної специфіки. І, по-друге, автоматично виключає сербів-лужичан із загальнонімецького прогресивного ідейно-політичного, культурного і державотворчого процесу в XIX ст.

Таким чином потрібно відзначити, що культурно-національна боротьба лужицьких сербів являла собою рух, який не був замкнений у власному етносередовищі. Для створення та підтримки власної національної програми інтродукції у Європейське середовище, яке к середині XIX ст. координально оновилося, як в соціально-політичному, так і науковому плані, лужичани змушеними були засвоїти не тільки кращі культурні традиції титульного, чисельно домінуючого етносу, але, насамперед, розвинути духовні коридори власного етнічного буття і тим самим репрезентувати свій народ широкій світовій спільноті і поперед усього спорідненим слов'янським народам. І це, як свідчать їх численні контакти з слов'янським миром їм вдалося. Культурно-національний рух сербів Лужиці був складовою частиною загальноєвропейського руху, в тому числі і слов'янського за збереження своєї етнічної своєрідності та відродження національної культури. В стороні від цього загального процесу не могли залишитися патріотично налаштовані діячі науки та культури, які були вихідцями з України або працювали на її територіях, що входили до складу Російської або Австро-Угорської імперії. Безумовно, українсько-лужицькі взаємини XIX ст., а звідси і вплив насіли скоріше спорадичний, епізодичний характер, але важливим є той факт, що вони

насправді існували та привносили до свідомості зникаючого етносу певну розширену уяву про слов'янський світ, а звідси додавали лужичанам знання про широту слов'янської культурної ойкумени. Крім того, закладені у ті часи особисті стосунки сприяли зростанню національно патріотичної свідомості. У історичній долі серболужицького та українського народу було чимало спорідненого. Спілкуючись з діячами лужицького національного руху українські науковці не тільки привносили до них ідеї слов'янства або вселяли в них віру про перспективність національної боротьби, але й поширювали відомості про етноменшину на теренах двох великих Європейських імперій.

The summary.

Sorbs - the Slavic people, that lives on the territory of Germany. The phenomenon of the smallest Slavonic nation presents the scientific interest in the context of the research of national, cultural and ethno political development of the nations of European continent.

Аннотация

Реконструкция одного, возможно, не главного условия славянского национального движения (имеется ввиду украинское влияние на формирование этнического сознания лужичан), разрешает точнее понять причины, которые оказывали влияние на малые региональные народы на стадии их этнокультурного пробуждения. Целью публикации является изучение украинско-славянских связей и их влияние на национальное возрождение славян.

1 Див.: Прейс П.И. Донесение г. Министру Народного Просвещения, из Праги, от 26 декабря 1840 г. // Журнал министерства народного просвещения. - 1841. - Ч. 29. - С. 31-52; Гильфердинг А.Ф. Известие из Нижних Лужиц // Русская беседа. - 1856. - № 1. - С. 127-128; Грот К.Я. Из поездки к лужичанам // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. - 1883. - № 1. - С. 19-22; Пальмов И.С. Из поездки к сербам-лужичанам // Христианское чтение. - 1883. - № 3/4. - С. 446-464; Срезневский И.И. Донесение адъюнкта Срезневского г. министру народного просвещения, из Вени, от 8 (20) февраля, 1841 г. // Журнал министерства народного просвещения. - 1891. - Ч. 31. - Отд. 4. - С. 9-36; Григорович В. Путешествия по славянским землям. - Казань, 1915. - 58 с.

2 Див.: Гугнин А.А. Серболужицкая литература // Советское славяноведение. - 1989. - № 5. - С. 98-100; Його ж. Серболужицкая литература в эпоху романтизма. - Новополоцк: Индрик, 1994. - 40 с.; Його ж. Серболужицкая литература в эпоху романтизма. - Новополоцк: Индрик, 1994. - 64 с.; Лаптева Л.П. Русское славяноведение в конце XIX начале XX в.в. / История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Седьмой Международный съезд славистов Загреб-Любляна, сентябрь 1978. - М.: Наука, 1978. - С. 491-510; Ї ж. Профессор Московского университета О.М.Бодянский и его связи с лужицкими сербами // Вестник МГУ. - Серия 8. История. - 1983. - № 6. - С. 30-39; Ї ж. Русские путешественники о лужицких сербах // Вопросы истории. - 1986. - № 1. - С. 85-91.

- 3 Сербська Лужиця у Львові. Каталог / Відповідальний В. Моторний. - Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І.Я.Франка, 2001. - 134 с.
- 4 Кріль М. Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772-1867.- Львів"Сполом", 1999. - 386 с.
- 5 Див.: Письмо члена совета Петербургского славянского благотворительного общества А.В.Васильева в совет этого общества о выдаче обществу Матица сербская денежной ссуды. 11 декабря 1883 г. // Славянский архив. Сб. документов. - М.1962. - С.272; Також. Письмо правления общества "Матица сербская" совету Петербургского славянского благотворительного общества с просьбой о выдаче денежной ссуды. 6/8 января 1884 г. // Славянский архив. Сб. документов. - С.275; Також. Докладная записка министра народного просвещения графа Д.А.Толстого Александру II о поднесении ему издания проф. Пфулем "Словаря Верхнелужицкого языка" и о необходимости награждения проф. Пфуля за его научные заслуги. 20 июня 1866. // РГИА С-Пб. - Ф.733. - Оп.142. - Д.266. - Л.1-2; Також. Письмо Я.Смолера М.П.Погодину о необходимости присылки ему обещанной денежной ссуды в 1000 руб. для нужд общества "Матица сербская" 17 ноября 1873 Будишин. // РГИА С-Пб. - Ф.1108. - Оп.1. - Д.247. - Л.1-2; Також. Письмо лужицкого студента М.Эренфельда акад. П.И.Кеппену с просьбой о присылке лужицким сербам книг и журналов из России // РГИА С-Пб. - Ф.735. - Оп.2. - Д.243. - Л.2-3; Також. Письмо лужицкого студента М.И.Гаидрика из г. Бреслау с просьбой оказать денежную помощь в издании лужицкими студентами сочинений поэта А.Зейлера // ОР ГПБ С-Пб. - Ф.621. - Д.191. - Л.1; Також. Смолер Я.- Головацкому Я. Будишин. 26-2. 1868 // ЦДІАУ м.Львів. - Ф.309. - Опис 1. - Од. зб. 2299. - Л.1049.
- 6 Див.: Срезневский И. И. Исторический очерк серболужицкой литературы // Журнал министерства народного просвещения. - 1844. - Ч. 53. - С. 27 – 66; Його ж. Примечания на "Отзыв этнографа Клемма о Лужичанах (Вендах) Саксонских" // Известия Императорского русского географического общества. - 1866. - Т. 2. - № 7. - С. 215 – 217; Його ж. Серболужицкий народный календарь // Живая старина. - С.-Пб.,1890. - Вып. 2.. - С. 55 – 57; Його ж. Серболужицкие народные поверия. // Живая старина. - С.-Пб.,1890. - Вып. 2. - С. 57 – 62; Його ж. Путевые письма и заметки о серболужичанах // Живая старина. - С.-Пб.,1890. - Вып. 2. - С. 84 – 102; Його ж. Донесение адъюнкта Срезневского г. министру народного просвещения, из Вени, от 8 (20) февраля, 1841 г. // Журнал министерства народного просвещения. - 1891. - Ч. 31. - Отд. 4. - С.9 - 36.
- 7 Срезневский И.И. – Максимовичу М.А.. Письмо 20 апреля 1840 года, из Праги. // НБУ ІР. - Ф. 53. Архив Данилова. - Од. збер. 295. - С.1.
- 8 Див.: Отношение министра иностранных дел В.И.Вестмана министру народного просвещения А.В.Головину о разрешении проф. Фититумской гимназии в Дрездене К.Пфулю поднести Александру II изданий им "Словарь верхнелужицкого языка" // РГИА Санкт-Петербург. - Ф.733. - Оп.142. - Д.266. - Л.1. Отзыв академика Срезневского о "Словаре верхнелужицкого языка" изданного проф. К.Пфулем // - Л.4-5.
- 9 Моторний В. Трофімович К. Західнослов'янський народ лужичани // Народна творчість та етнографія. – 1962. - № 4. - С. 69-78.
- 10 Див. : Кудрявцев В. Письма И.И. Срезневского из славянских земель (1839 – 1842) // Исторический журнал. - 1942. - № 8. - С. 56 – 59; Також. Недо П. И.И. Срезневский и серболужицкая фольклористика // Русский фольклор. Народная поэзия славян. - М. - Л., 1963. - С. 288 – 295; Також. Левінська С.Й. Російсько-лужицькі літературні зв'язки ХІХ – поч. ХХ ст. // Слов'янське літературознавство і фольклористика. - К. : Наукова думка, 1965. - С.82-95; Також. Прохоренко О.Г. І.І. Срезневський – засновник вітчизняної сорабістики // Проблеми слов'янознавства. - 1988. - Вип.37. - С.86 - 88.
- 11 Див.: Лаптева Л.П. Сведения о сербах-лужичанах в архивах Москвы и Ленинграда // Lětopis. Jahresschrift der Instituts für sorbische Volksforschung. - 1970. - Reine A. - N 17/2. - S.232. Лаптева Л.П. Русские путешественники о лужицких сербах // Вопросы истории.-1986. - № 1. - С. 85 - 91 Лаптева Л.П. Профессор Московского университета О.М. Бодянский и его связи с лужицкими сербами // Вестник МГУ. - Серия 8. История. - 1983. - № 6. - С. 30 - 39.
- 12 Див.: ЦДІАУ м. Києв. - Ф.267. - Оп.1. - Од. зб. 80. Дневник Бодянского О.М. помещений в журнале "Русская старина" 1888 №1.; Тако ж. ІЛ НАН України. Відділ рукопису. Назва фонду. Бодянский О. М. - Ф. 99. - Од. зб. 4. Рик 1848-1876. - С.112.
- 13 Сѣћ J. Z ruskeho listowanja J.F. Smolerja. Korespondenca z O.M. Bodjanskim // Letopis. Jahresschrift des Instituts fur sorbische Volsforschung. - 1970. - R. A. - № 17/1. - S. 62 - 65; - 1973. - R. A. - № 20/1. - S. 97 – 113.
- 14 Див.: Шестаков П.Д. Московський университет в 11840- х годах. По поводу воспомынания А.Н. Афанасьева // Русская старина. - 1887. - Сентябрь. - С. 657 – 658; Також. Ламанский В.И. Новейшие паметники древнеческого языка // Журнал министерства народного просвещения, 1879. – Январь. - С. 149.
- 15 Записка об учебнике славянских наречий, марта 24 дня 1857 г. // Там само. - Ф.99. (Бодянский О. М.). - № 32. - А. 38 – 42; Також. Бодянский О. М.. Рік 1848-1876. // Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Відділ рукопису (ІЛ НАНУ ВР). - Ф. 99. - Од. зб. 4, - 112 л..
- 16 Шафарик П.И. к О.М. Бодянскому. Письма (1838-1857). - М.,1895. - 45 с.
- 17 Див.: Выписка из журнала заседаний юридического факультета Киевского университета о командировании за границу для усовершенствования знаний Пильнякевича, Тутковского, Вигуру. 24 сентября 1843 года // ІЛ НАНУ ВР. - Ф. 8. - Од. зб. 3414. - С.12; - Од. зб. 3415. - С. 2.
- 18 Див.: Справа про відправлення за кордон екстраординарного проф.. Яроцкого для ознайомлення з чеською, сербською, польською, болгарською та іншими слов'янськими мовами. Рік 1861 // ЦДІАУ, м. Києві. Ф.707. Управлене

- попечителя Киевского ученого округа. Оп. 27, спр. 522, 70 л.; Сведения о служебной и научной деятельности адъюнкта Киевского университета В.Я. Яроцкого Рік 1856. // Там само. Оп. 22, спр. 512, 70 л.
- 19 Див.: Инструкция доценту Фортинскому командированному в Германию, Францию и Италию, и другие страны для ознакомления с постановкой преподавания всеобщей истории в университетах // ЦДІАУ м. Київ. - Ф.708. - Оп. Совет, 1873. - Од. зб. 175. - 34 л.; Також. Сообщение Совета Киевского университета попечителю Киевского ученого округа о командировании доцента Фортинского за границу // - Од. зб., 142-а. - Л.1-18; Також. Выписка из журнала заседания ученого комитета Министерства народного просвещения по обсуждению отчета доцента Киевского университета Фортинского командированного за границу для ознакомления с постановкой преподавания всеобщей истории в университетах // Од. зб., 175. - 45 л.; Також. Сведения о служебной и научной деятельности проф. Киевского университета Фортинского // - Ф.707. - Оп. 39. - Спр. 19. - Л. 27-30.
- 20 Фортинский Ф.Я. Титмар Мерзебургский и его хроника. - С.-Пб., 1872. - 201 с.
- 21 Григорович В. Опыт изложения литературы славян в ее главнейших эпохах. - Казань, 1843. - Ч.1. - 183 с.; Його ж. История балтийских славян. Борьба славян с немцами на Балтийском поморье в средние века. / С. - Пб., 1874. - Ч. 2. - 231 с.; Його ж. Лекции. Славянские наречия : Лужицкое наречие. - Варшава, 1884. - С. 123 - 140; Його ж. Путешествия по славянским землям. - Казань, 1915. - 58 с.
- 22 Котляревский А.А. Вступительная лекция по кафедре славяноведения в университете Св. Владимира профессора // Киевлянин. - 1876. - № 11. - С.1-25.
- 23 М.П. Драгоманов - А.Н. Пышину. 18 октября 1841 года // IP НБУ. - Ф.8. - Од. зб. 2881. - С.1.
- 24 Драгоманов М. Микола Іванович Костомаров // Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. - К., 1970. - С.138.
- 25 Див.: Воззвание "Slowianie, bracia!" присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чехом языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов // IP НБУ. - Ф.VIII. - Од. 2551-2554. - 4 л.; Також. Воззвание богемских славян "Братья славяне" присланное 8 мая 1848 г. В Киев пражским ученим Ганкой. Отправлено на имя Александра Ивановича Селина // ЦДІАУ м. Київ. - Ф.442. - Оп.798. - Спр. 154. - Л.242-243.
- 26 Смолер И.- Головацкому Я.Ф. 22.07.1867 г.-. Письма проф. Львовского университета Я.Ф. Головацкому от корреспондентов с фамилиями на буквы Б, Г, Д, Е, К, Н, П, С и не установленных лиц // ЦДІАУ м. Львів. - Ф. 309. Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка. - Опис 1. - Од. збер. 2299.
- 27 Смолер И. - Головацкому Я.Ф. 8 - 20 августа 1867 г. // Там само.
- 28 Смолер И.-Головацкому Я.Ф. 26-2.1868 г.//Там же.
- 29 Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-ге вид., фототипне.- К.:АТ "Друга рука"-МП"Фенікс", 1993.-С.254.
- 30 Криль М.М., Моторный В.А., Трофимович К.К. Вказ. праця. - С. 101.
- 31 Моторный В.А. Причинки до історії українсько-лужицьких культурних взаємин (XIX - середина XX ст.) Lětopis. Jahresschrift des Instituts für sorbische Völkforschung. - 1997. - R. V. - № 44. - С. 256 - 257.
- 32 Sorbische Zentralbibliothek. - <http://www.serbski-institut.de/sibib11.html>.
- 33 Див.: Лаптева Л.П. Российская сорабистика XIX-XX веков в очерках жизни и творчества ее представителей. Справочник. - М. : Научный центр славяно-германских исследований, 1997. - 132 с.; Також. Прячук С.Д. Помнить славянские корни. "Правда". - <http://www.luzicane.boom.ru/servlet/FileManager>; Його ж. "Я Луличанин. Я, Серб!" - <http://www.luzicane.boom.ru/luzicane/index.html>; Його ж. Веги в историческом пути лужичан. - <http://www.luzicane.boom.ru/list0.html>; Його ж. Есть у Русских в Германии братья. "Серпуховские вести". - <http://www.luzicane.boom.ru>; Його ж. Из лошади сделали верблюда. Результаты опроса. - <http://www.luzicane.boom.ru>; Бендзара Б. Лужицко-украинские связи в послевоенный период // Тезисы докладов и сообщений IX Всесоюзной конференции историков-славистов. - Ужгород. - 1982. - С.314 - 315.